

المُحِيطُ بِلُغَاتِ الْقُرْآنِ أَبُو جَعْفَرٍ بِيهَقِي

محمود نظری *

المحيط بلغات القرآن / أبو جعفر أحمد بن علي بن محمد المقرئ البيهقي؛
باهتمام سيدعلي الملكوتي. - قم: مكتبة آية العظمى المرعشي النجفي
الكبرى، ۱۳۸۳.

چکیده

المحيط بلغات القرآن تأليف أبو جعفر أحمد بن علي بن محمد مقرئ بيهقي،
معروف به بوجعفرک بيهقي (۴۷۰ - ۵۵۴ هـ. ق) است. این کتاب در هشت فصل
تأليف شده است. مؤلف، ابتدا در برابر واژه‌های قرآنی، معادل فارسی آنها را ذکر
کرده، سپس جمع یا جمعهای عربی آنها را آورده، آنگاه به ویژگیهای صرفی،
اشتقاقی، نحوی و بلاغی و... پرداخته است. وی در بسط موضوع، به آیات قرآنی
استناد جسته و از اقوال مفسران، راویان، نحویان و لغویان، و گهگاه اشعار شاعران
در تأیید و اثبات نظرات خود استفاده کرده است.

کلید واژه: المحيط بلغات القرآن، أبو جعفر مقرئ بيهقي، واژه‌های قرآن.

المحيط بلغات القرآن یا تفسیر مفردات قرآن کریم اثری است نفیس از ابو جعفر احمد
بن علی بن محمد مقرئ بيهقي، معروف به بوجعفرک مقرئ بيهقي (۴۷۰ - ۵۴۴ هـ. ق) و
صاحب فرهنگ معتبر عربی به فارسی تاج المصادر.
آقای سیدعلي ملکوتي با استفاده از نسخه موجود از این کتاب در کتابخانه آیت الله
مرعشی نجفی (ره)^۱ به احیای آن اقدام نموده و به همت همین کتابخانه در سال ۱۳۸۳

* پژوهشگر متون قرآنی و روایی.

منتشر گردید است.

ایشان در مقدمه خود به محیط می نویسد:

کتاب درباره واژه‌های قرآنی و به تبع آن در باب بخشی از مشتقات آنها در زبان عربی و معادل آنها به زبان فارسی است. محیط تنها فرهنگ عربی - فارسی قرآن نیست، بلکه تفسیر مفردات قرآن هم هست؛ زیرا توجه مؤلف تنها به معنی و مفهوم کلمه‌ها معطوف نمی‌شود. مؤلف موضوعهای متداول زمان خود را درباره علوم و فنون قرآن از همه جهات در نظر دارد و با بسط مطالب چون مفسران، نه حوزه محدود لغویان، به شرح موضوع می‌پردازد و تا حق مفهوم را ادا نکند، دست باز نمی‌کشد... هر بخش از واژه‌های قرآن با فصل‌بندی خاص در جایگاه خود آمده است و تا جایی که این نسخه بالرش حفظ شده و به دست رسیده، دارای یک باب درباره اسماء و صفات پروردگار و هفت فصل است. با تأسّف قسمتهایی از کتاب از میان رفته است...^۲

اما بخشهای این اثر عبارتند از:

الف. باب اسماء الحسنی و صفاته العلی (صص ۵۲ - ۷۰).

ب: فصول هفتگانه.

فصل اول: فی اسماء الأول: الملائكة والأنبياء والاولياء و غیرهم و أسماء الأمکنه (صص ۷۱ - ۹۴).

فصل دوم: فی الحروف المقطعة فی أوائل السور (صص ۹۵ - ۹۸).

فصل سوم: فی خلق الانسان و صفاته (صص ۹۹ - ۱۳۸).

فصل چهارم: فی الألوان (صص ۱۳۹ - ۱۴۰).

فصل پنجم: فی أسماء القربات والأنساب (صص ۱۴۱ - ۱۴۸).

فصل ششم: فی الأبناء والبنات (صص ۱۴۹ - ۱۶۰).

فصل هفتم: فی الصفات المتضادة (صص ۱۶۱ - ۱۶۴).

آقای ملکوتی در رابطه با تنظیم این فصول آورده است:

نحوه تنظیم هر فصل به این گونه است که مؤلف ابتدا در برابر واژه قرآنی معادل فارسی آن را می‌گذارد، سپس جمع یا جمعهای آن واژه می‌آید. آنگاه خصوصیات صرفی، اشتقاقی، نحوی و بلاغی... واژه را تا آنجا که بسنده باشد، ذکر می‌کند. البته همه توضیحات به زبان عربی است. وی ضمن بسط موضوع، جابجا به آیه‌های قرآن استناد می‌جوید و برای تأیید و اثبات نظر خود اقوال

مفسران، راویان، نحویان و لغویان و گهگاه شاعران را شاهد می‌آورد... توجه به انواع جمع کلمه، با چنین بسط و تأکیدی ویژگی ممتازی است که در المحيط دیده می‌شود. الاخ، الاخوة والاخوان والاخون والاخاء، ج.

کتاب از جهات مختلف علوم قرآنی، اعم از لغت، ریشه‌شناسی، صرف و نحو، فنون بلاغت و بیان و درموردی مسائل فقهی و کلامی و اطلاعات دیگر ارزش و جایگاه خاصی دارد. علاوه بر رعایت خصوصیتی که ذکر شد، نویسنده المحيط در شرح و تفسیر مفردات قرآن بیشتر به مفهوم کلمه نظر دارد و وجوه متعدّد معانی کلمه از چشم او دور نمانده است.^۳

ایشان در ادامه می‌نویسد:

بنابر آنچه بیان شده، المحيط از دو دیدگاه با ارزش و درخور بررسی است: یکی از جهت شمول به علوم قرآنی و عربی که رجوع به آن بهترین گواه بر این ادّعاست، دیگر از جهت حفظ شماری از واژه‌های فارسی که در برابر کلمه‌های قرآنی آمده است....

سپس ایشان به برخی از این واژه‌ها اشاره می‌کند:

۱. آيَسْتَه = الحامل
۲. باپس دارنده = المؤخر
۳. بنگاه بزرگ = الشعبة
۴. پیکارکش = الألدّ
۵. خوش = الصّهرة
۶. خوش شنو = اُذن
۷. شکننده کامها = القهار و القاهر
۸. فراپیش دارنده = المقدم
۹. کاردار = الوالی
۱۰. کالم = الثيب
۱۱. نوآفریننده = الفاطر والبدیع...^۴

کتاب المحيط بلغات القرآن علاوه بر مقدّمه آقای ملکوتی، که به بحث در رابطه با این کتاب و سایر فرهنگهای قرآنی دو زبانه پرداخته است، شامل فهرس آیات قرآنی، لغات قرآنی - عربی، فهرست واژه‌ها و ترکیبهای فارسی، فهرست عام و کتابنامه نیز می‌شود.

پی نوشت ها

۱. فهرست نسخ خطی کتابخانه حضرت آیت الله مرعشی نجفی (ره)، ج ۶، ص ۲۰۳، شماره ۲۲۱۲.
۲. المحيط، مقدمه، صص ۴۲ - ۴۳.
۳. همان، مقدمه، صص ۴۳ - ۴۴.
۴. همان، صص ۴۴ - ۴۵.

